

УДК 801.733:27-277.2;821.161.3(091)

А. А. Акушэвіч

Беларускі дзяржаўны тэхналагічны ўніверсітэт

**РЭЦЭПЦЫЯ ГЛОСАЎ З ВЫДАННЯЎ ФРАНЦЫСКА СКАРЫНЫ
Ў НАВУКОВЫМ ДЫСКУРСЕ**

У артыкуле разглядаюцца асаблівасці рэцэпцыі глосаў з выданняў Францыска Скарыны. У навуковым дыскурсе дадзена спецыфічная частка выданняў беларускага першадрукара аналізуецца з пазіцыі розных дысцыплін, напрыклад, лінгвістыкі, літаратуразнаўства, кнігазнаўства, дызайну, тэксталогіі. Па гэтай прычыне даследчыкамі глосы могуць ацэньвацца і як лексіграфічная праца, і як правобраз лінгвістычных работ, і як перакладчыцкая дзейнасць, і як элемент афармлення (дызайну) кнігі, і як складнік навукова-даведачнага апарату выдання, і як біблейскі кампанент, і як уласна маргіналія, і як элемент прадмоўна-пасляслоўнага комплексу, і як рэдактарская работа.

Таксама глосы выконваюць функцыю экзегезы, што пацвярджае непасрэдны зварот да біблейскага тэксту, з якім яны звязаны. Змешчаныя на палях словы фактычна не толькі раскрываюць семантыку іншых адпаведных слоў (у якасці лінгвістычнага факта), але і паглыбляюць для чытача сэнс Свяшчэннага Пісання. У дадзеным выпадку можна бачыць рэалізацыю прынамсі двух метадаў экзегезы: літаральнага тлумачэння і гісторыка-літаратурна-крытычнага. Параўнанне цыгат з некаторых сучасных перакладаў Бібліі з варыянтам, прапанаваным Францыскам Скарынам, паказвае праблемы перакладу і вытлумачэння Свяшчэннага Пісання, з якімі сутыкнуўся і якія спрабаваў вырашыць асветнік XVI стагоддзя.

Наяўнасць разнастайных падыходаў да рэцэпцыі глос у навуковым дыскурсе можа быць растлумачана сінкрэтычнай прыродай адпаведных выданняў, заўважанай даследчыкамі падчас аналізу і інтэрпрэтацыі прадмоў і пасляслоўяў Францыска Скарыны.

Ключавыя словы: Францыск Скарына, глоса, навуковы дыкурс, рэцэпцыя, гісторыя кнігі, лінгвістыка, тэксталогія, біблейскі кампанент, экзегеза, Біблія.

Для цытавання: Акушэвіч А. А. Рэцэпцыя глосаў з выданняў Францыска Скарыны ў навуковым дыскурсе // Труды БГТУ. Сер. 4, Принт- и медиатехнологии. 2021. № 1 (243). С. 58–63.

A. A. Akushevich

Belarusian State Technological University

**THE RECEPTION OF THE GLOSSES FROM FRANCYSK SKARYNA'S EDITIONS
IN THE SCIENTIFIC DISCOURSE**

The article considers the reception of glosses from the publications of Francysk Skaryna. In the scientific discourse, this specific part of the publications of the Belarusian firstprinter is analyzed from the standpoint of various disciplines, such as linguistics, literary criticism, bibliography, design, textual criticism. For this reason, glosses can be viewed by researchers as a lexicographical work, as a prototype of linguistic works, as a translation work, as a book design, as a component of the scientific apparatus of the publication, as a biblical component, as a marginalia, as an element of foreword-afterword complex, and as an editorial work.

Also, the glosses perform the function of exegesis, which confirms the direct reference to the biblical text which they are associated with. The glosses actually not only reveal the semantics of other relevant words (as a linguistic fact), but also deepen the meaning of the Scripture for the reader. In this case, we can see the implementation of at least two methods of exegesis: the literal explanation and the historical-literary-critical method. A comparison of quotations from some modern translations of the Bible with the version proposed by Francysk Skaryna shows the problems of translation and hermeneutics that the 16th-century educator encountered and tried to decode.

The existence of diverse approaches to the reception of glosses in scientific discourse can be explained by the syncretic nature of the respective publications, which was pointed out by researchers during the analysis and interpretation of Francysk Skaryna's forewords and afterwords.

Key words: Francysk Skaryna, gloss, scientific discourse, reception, book history, linguistics, textual criticism, biblical component, exegesis, Bible.

For citation: Akushevich A. A. The reception of the glosses from Francysk Skaryna's editions in the scientific discourse. *Proceedings of BSTU, issue 4, Print- and Mediatechnologies*, 2021, no. 1 (243), pp. 58–63 (In Belarusian).

Уводзіны. Адметнай часткай выданняў Францыска Скарыны з'яўляюцца глосы. «Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы» (Мінск, 2005) прапаноўвае для іх наступнае значэнне: «Тлумачэнне незразумелага слова або выразу, якое даецца на палях або ў самім тэксе старажытных і сярэдневяковых рукапісаў» [1, с. 151]. У энцыклапедычным даведніку «Францыск Скарына і яго час» (Мінск, 1988) пад гласай разумеецца «заметка перапісчыка або чытача, зробленая на палях кнігі або ўпісаная ў тэкст паміж радкоў для тлумачэння незразумелага слова ці выразу» [2, с. 308]. Пры гэтым аўтар энцыклапедычнага артыкула канстатуе: «Асаблівасць скарынінскіх тлумачэнняў заключаецца ў тым, што пры дапамозе глосаў раскрываецца не ўвесь сэнсавы аб'ём незразумелага слова, а толькі тое значэнне, з якім гэтае слова выступае ў даным кантэксце» [2, с. 308].

Ужо пры параўнанні прыведзеных вышэй значэнняў заўважаюцца пэўныя варыяцыі. Сінкрытычнасьць, выяўленая даследчыкамі і ў структуры прадмоў Францыска Скарыны, і ў яго светапоглядзе [3, с. 291, 297], падштурхоўвае да думкі, што глосы – складаная з'ява кніжнай культуры, якую неабходна разглядаць з розных пазіцый. Гэта дазволіць больш глыбока зразумець сутнасць праведзенай беларускім першадрукаром работы па падрыхтоўцы біблейскіх тэкстаў. На сучасным этапе развіцця скарыназнаўства мэтазгодна спачатку прааналізаваць вядомыя шляхі рэцэпцыі глосаў у навуковым дыскурсе, а затым прапанаваць новыя і/ці актуалізаваць малараспрацаваныя падыходы.

Асноўная частка. Глосы Францыска Скарыны знаходзяцца на палях (амаль заўсёды) некаторых яго выданняў (гл.: [4, с. 749; 5, с. 276]), аднак існуе выпадак размяшчэння глосаў унізе старонкі (гл.: [6, с. 119]), што робіць іх падобнымі на сучасныя зноскі. Лагічна, што менавіта іх вядомы даследчык А. І. Жураўскі лічыць працягам традыцый выкарыстання глосаў [2, с. 308]. Першадрукаром слова (словазлучэння), з якім паяднана глоса, вылучаецца ў тэксце з двух бакоў двукроп'ямі.

Сам Францыск Скарына ў прадмове да кнігі «Псалтыр» (1517) пісаў пра прызначэнне глосаў наступнае: «Так же положил есми на боцех некоторые слова для людей простых, не рушаючи самое Псалтыри ни в чем же, яко суть онагри, и геродеево жилище, и хлябие и иные слова, которые суть в Псалтыри неразумныи простым людем, найдуть е на боцех руским языком, что которое слово знаменуеть» [7, с. 18]. Гэтае выказанне першадрукара, верагодна, падштурхнула даследчыкаў адпаведным чынам разумець функцыю скарынаўскіх глосаў. Напрыклад, расійскі даследчык Я. Л. Неміроўскі бачыць

прызначэнне глосаў у тым, каб «зрабіць кнігі Свяшчэннага Пісання даступнымі для простых людзей, не спакушаных у прамудрай кніжнасці» (*пераклад. – А. А.*) [8, с. 256].

Традыцыйна выкарыстанне глосаў аналізуецца як адна з першых спроб работы па стварэнні слоўнікаў. У кантэксце гісторыі беларускай лексікаграфіі напрацоўкі Францыска Скарыны разглядалі, напрыклад, М. Р. Суднік [9], Д. В. Дзятко [10]. Другі з названых даследчыкаў падае яшчэ адну цікавую дэфініцыю: «Глосы – пераклады і апісальныя тлумачэнні незразумелых царкоўна-славянскіх, візантыйскіх, грэчаскіх і іншых слоў з дапамогай лексічных, граматычных, словаўтваральных сродкаў агульнаўсходнеславянскай мовы. <...> Глосы маглі размяшчацца на палях рукапісаў (маргінальныя) або паміж радкамі (інтэрлінеарныя)» [10, с. 30]. З дадзенай цытаты вынікае, што глосы могуць успрымацца і як перакладчыцкая дзейнасць, і як адметны варыянт маргіналій першадрукара.

Пра «словы на боцех» з выданняў Францыска Скарыны разважаюць і ў больш шырокіх кантэкстах, а менавіта – гісторыі беларускай лінгвістыкі і гісторыі беларускай мовы. Узгадаем тут працы У. В. Анічэнкі [11, с. 251–252] і А. І. Жураўскага [12, с. 121–123], ужо ў назвах якіх бачныя акрэсленыя каардынаты.

У лінгвістычных даследаваннях глосы часта падаюцца згодна з наступнай мадэллю: «слова ў біблейскім тэксце» – «глоса». Напрыклад: «холми – узгорки, юже – повразь» [12, с. 122]. Прыведзеная мадэль не дазваляе цалкам разгледзець сутнасць і функцыянаванне глосаў. Праблема ў тым, што ў ёй не хапае біблейскага тэксту, да якога апелюе глоса. Гэта прыводзіць да неабходнасці выкарыстання іншай спецыяльна распрацаванай мадэлі: «Біблейскі верш, у якім двукроп'ямі з двух бакоў вылучана слова (словы), да якога (якіх) адносіцца глоса» (*{глоса:}* «уласна адпаведная глоса, вылучаная з двух бакоў двукроп'ямі»). Рэалізацыя прыведзенай схемы выглядае так: «Мы же людие Твои и овцѣ :пажити: твоея исповѣмыс тобѣ, Боже, вовѣки, въ роде и роде возвѣстим хвалу твою» (*{глоса:}* :паствы:) [6, с. 147]. У гэтым артыкуле прымяняецца другая мадэль.

Беларускі даследчык П. П. Жаўняровіч сцвярджае, што «працэс фарміравання рэдактарскай дзейнасці ў Беларусі распачынаецца, без сумнення, з выданняў Францыска Скарыны» [13, с. 82]. Вучоны разглядае зварот да глос як рэдактарскую працу і работу над афармленнем кнігі, фактычна, яе дызайнам: «Ф. Скарына актыўна выкарыстоўваў глосы для тлумачэння незразумелых чытачу слоў. Гэта было творчае выкарыстанне напрацаваных рукапіснай кнігай традыцый па яе афармленні і рэдактарскай апрацоўцы» [13, с. 83].

Таксама асобныя аспекты ўжывання глосаў аналізуюцца ў святле тэорыі перакладу, напрыклад: «тэкст Бібліі значна насычаны ўласнымі назвамі, якія паказваюць пэўных асоб у канкрэтных месцах, таму выбар першадрукара зразумелы. Такая методыка выкарыстоўваецца і сёння ў практыцы перакладу, калі апелятывам тлумачыцца ўласная назва, у якой закладзена пэўнае значэнне» [13, с. 87].

Беларускія літаратуразнаўцы разглядаюць дзейнасць Францыска Скарыны і ў кантэксце гісторыі айчынай тэксталогіі [14, с. 10]. Развіццё дадзенай ідэі прыводзіць да высновы, што глосы выступаюць элементам навукова-даведачнага апарату выдання. У дадзеным выпадку перад намі своеасаблівы каментарый, які можа быць класіфікаваны як лінгвістычны (або слоўнікавы), які «тлумачыць асаблівасці мовы твора, словы і выразы, каторыя ў сучаснай <...> мове не выкарыстоўваюцца ці выкарыстоўваюцца ў іншым значэнні, спецыяльную тэрміналогію, дыялектызмы, архаіку і іншамойна запазычанні. <...> Часта звесткі лінгвістычнага каментарыя афармляюцца як падрадкавыя зноскі» (*пераклад. – А. А.*) [15, с. 133]. Напрыклад: «Егда :прозябоша: грешници, яко трава, и явишеса вьси, делающие безаконие, яко да потре(б)ятся вьвѣк вѣка» (*{глоса:}* :вознікоша:) (Пс. 91:8) [6, с. 169]; «Возврати, Господи, плѣнение наше, яко поток :югом:» (*{глоса:}* :ветром полуденным:) (Пс. 125:4) [6, с. 232]. У некаторых выпадках (напрыклад, гл.: [5, с. 364, 410]) можна гаварыць пра спробы ўжывання рэальнага каментарыя, які «растлумачвае згаданыя ў творы, але забытыя з часам падзеі і рэаліі, гістарычныя імёны і факты, указвае крыніцы цытат, расшыфроўвае іншасказанні і аўтарскія намёкі, супастаўленні, схаваныя за рэальнымі назвамі, дае ўдакладненні да алюзій і схаваных цытат, аднаўляе прапушчаныя факты. Рэальны каментарый сыходзіць з кантэксту, таму галоўнай яго задачай застаецца тлумачэнне і ўстанаўленне дакладнага сэнсу тэксту» (*пераклад. – А. А.*) [15, с. 133–134]. Адсюль вынікае, што прымяненне глосаў выступае спробай вырашэння эдыцыйных пытанняў і можа ўключацца ў гісторыю беларускай тэксталогіі і кнігавыдання. Пры такім поглядзе згаданае вышэй суднясенне глосаў і сучасных зносак выглядае даволі натуральным.

Наступныя падыходы, якія заснаваны на літаратуразнаўчых пазіцыях, да разгляду глосаў закраліся ў ранейшых навуковых работах аўтара гэтага артыкула.

Глоса можа ацэньвацца як своеасаблівая частка прадмоўна-пасляслоўнага комплексу, пра які як пра адметную з’яву ў беларускіх кнігах XVI–XVII стст. пісаў У. Г. Кароткі (гл.: [16]). Мадэль названага комплексу, агучаная даследчыкам,

можа быць пашырана. Глоса як адна з разнавіднасцей скарынаўскіх маргіналіяў (разам з маргіналіямі-паралельнымі месцамі і маргіналіямі-спасылкамі) арганізуе асноўны (біблейскі) тэкст выданняў першадрукара, стварае ўмовы для зручнай з гэтым тэкстам работы, для яго разумення. На слухнасць такога падыходу ўскосна ўказвае і праведзены вышэй разгляд глосаў у святле тэксталогіі.

Глоса як разнавіднасць маргіналіі адначасова выступае і спецыфічным біблейскім кампанентам, які дазваляе прачытваць адну і тую ж біблейскую цытату два разы з рознымі адценнямі значэнняў. Фактычна глоса дублюе фрагмент тэксту з заменай асобнага слова (словазлучэння). Прасочым гэта на прыкладах. Без глосы чытаецца такі біблейскі верш: «Князи погнаша мя туне, и от словѣс твоих устрашися сердце мое» (Пс. 118:161) [6, с. 226]. Замена адпаведнага слова прапанаванай Францыскам Скарынам глосай дае наступны вынік: «Князи погнаша мя всуе, и от словѣс твоих устрашися сердце мое» (Пс. 118:161) [6, с. 226]. Фактычна перад намі два варыянты біблейскага верша, другі з якіх «разгортаецца» дзякуючы канкрэтнай маргіналіі, што мае неабходную для сказа граматычную форму. Наступным чынам дадзены верш гучыць у Сінадальным і перакладзе У. Чарняўскага адпаведна: «Князья гонят меня безвинно, но сердце мое боится слова Твоего» (Пс. 118:161) [17, с. 836]; «СІН. Князі чыняць пераслед мне без прычыны, а сэрца маё шануе слова Тваё» [18, с. 494]. Яшчэ адзін біблейскі фрагмент без глосы: «Разтучьнѣють красная пустыня, и радостию холми препояшутся» (Пс. 64:13) [6, с. 115]. Замыняем адпаведнае слова глосай: «Разтучьнѣють красная пустыня, и радостию узгорки препояшутся» (Пс. 64:13) [6, с. 115]. Сінадальны пераклад: «источают на пустынные пажити, и холмы препоясываются радостью» (Пс. 64:13) [17, с. 793]. Пераклад У. Чарняўскага: «Будуць струменіца пустынных выганы, і ўзгоркі апяражуцца радасцю» [18, с. 466].

Глоса можа быць не толькі фактычнай заменай адпаведнага слова, але, напрыклад, і ўдакладненнем: «Яко избра Господь :Сион: и изволил и в жилище Собѣ» (*{глоса:}* :гору:) (Пс. 131:13) [6, с. 237]. Сінадальны пераклад: «Ибо избрал Господь Сион, возжелал [его] в жилище Себе» (Пс. 131:13) [17, с. 841]. Пераклад У. Чарняўскага: «Бо Госпад выбраў Сіён і пажадаў яго Сабе на паселішча» [18, с. 496].

Асобна звернемся да разумення глосаў як сродку экзегезы (тлумачэння Свяшчэннага Пісання). Назавём наступныя асноўныя метады экзегезы: тыпалагічны (правобразны), гісторыка-літаратурнакрытычны («біблейская крытыка»), літаральнага тлумачэння, алегарычнага тлумачэння, маральнагамілітычнае тлумачэнне (гл.: [19]).

Глосы могуць прачытвацца як своеасаблівая рэалізацыя, прынамсі, метаду літаральнага тлумачэння і гісторыка-літаратурна-крытычнага метаду. Францыск Скарына дае варыянты перакладаў, тлумачыць цяжкаразумелыя на яго погляд словы, раскрывае этымалогію ўласных назваў, удакладняе і інтэрпрэтуе тэкст Свяшчэннага Пісання. Адапаведную работу ілюструюць прапанаваныя ніжэй прыклады.

«Посылая источники :въ дебрех:, посреди гор проидуть воды. Напиются вси звѣри дубравныи, пождуть :онагри: в жажди своей» (*{глосы:}* :в долинах:; лоси:) (Пс. 103:10–11) [6, с. 185–186]. Сінадальны пераклад: «Ты послал источники в долины: между горами текут [воды], поят всех полевых зверей; дикие ослы утоляют жажду свою» (Пс. 103:10–11) [17, с. 820]. Пераклад У. Чарняўскага: «Ты загадваеш крыніцам сплываць у ручайны; пасярод гор праходзяць яны, становяцца вадапоем усіх звяроў на полі, спатоляць аслы смагу сваю» [18, с. 483].

«И внегда поставил столп един на правой странѣ притвора, назвал его именем :Яхим:. Тежь воздвиже вторый столп и прозвал и именем :Бооз:» (*{глосы:}* :крепость:; :утверждение:) (3 Цар. 7:21) [5, с. 392]. Сінадальны пераклад: «поставил столб на правой стороне и дал ему имя Иахин, и поставил столб на левой стороне и дал ему имя Воаз» (3 Цар. 7:21) [17, с. 461]. Пераклад У. Чарняўскага: «і пастаўлены з правага боку слуп ён назваў Яхін, і пастаўлены з левага боку слуп назваў Баоз» [18, с. 285].

«И вознесся :рог: мой о Бозѣ моем» (*{глоса:}* :сила:) (1 Цар. 2) [5, с. 129]. Сінадальны пераклад: «вознесся рог мой в Боге моем» (1 Цар. 2) [17, с. 374]. Пераклад У. Чарняўскага: «узняўся рог мой у Богу маім» [18, с. 227].

«И собрашесь к царю Саломону вси людие Израилевы месеца :бефанима» в день нарочитый праздника, той ест месяц семей» (*{глоса:}* :сентября:) (3 Цар. 8:2) [5, с. 398]. Сінадальны пераклад: «И собрались к царю Соломону на праздник все Израильяне в месяце Афаниме, который есть седьмой месяц» (3 Цар. 8:2) [17, с. 462]. Пераклад У. Чарняўскага: «І сабраўся да цара Саламона увесь Ізраэль у месяцы Этанім на свята – гэта сёмы месяц» [18, с. 286].

«:Тигрис: погыбе, яко не иматъ лову, и младые львеныта роспрашишесь» (*{глоса:}* :зубр:) (Іоў 4:11) [5, с. 720]. Сінадальны пераклад: «могучий лев погибает без добычи, и дети львицы рассеиваются» (Іоў 4:11) [17, с. 718]. Пераклад

У. Чарняўскага: «Леў загінуў, бо не меў здабычы, і льявняты пагубляліся» [18, с. 420].

«А се глаголю для того, иже кажды в вас говорит: аз убо есм Павлов, аз же Аполосов, и аз :Кифин:, аз пак Христов (*{глоса:}* :Петров:) (1 Кар. 1:12) [20, с. 339]. Сінадальны пераклад: «Я разумею то, что у вас говорят: “я Павлов”; “я Аполосов”; “я Кифин”; “а я Христов”» (1 Кар. 1:12) [17, с. 1783]. Пераклад У. Чарняўскага: «Я кажу тое, што кожны ў вас кажа: “Я Паўлаў”, “Я Апалосаў”, “Я Кіфаў”, “А я Хрыстоў”» [18, с. 1008]. Пераклад з кнігі «Новы Завет Госпада нашага Ісуса Хрыста» (2017): «Кажу я так, бо кожны з вас гаворыць: Я Паўлаў; а я Апалосаў; а я Кіфаў; а я Хрыстоў» [21, с. 372].

Параўнанне біблейскіх вершаў з выданняў Францыска Скарыны з некаторымі сучаснымі перакладамі дае падставы меркаваць пра карпатлівую падрыхтоўку першадрукаром Бібліі для прэзентацыі яе патэнцыйным чытачам.

Заўважым яшчэ адну сувязь з сучасным навуковым працэсам. Экзегеза даволі цесна звязана з біблейскай герменеўтыкай (гл. [19; 22], у тым ліку ад якой вядзе сваю гісторыю літаратурная герменеўтыка, што выступае сёння прызнаным метадам даследвання мастацкай літаратуры. Цікава, што ўсе прыведзеныя вышэй навуковыя інтэрпрэтацыі глосаў могуць разглядацца адначасова і ў кантэксце экзегезы і біблейскай герменеўтыкі.

Заклучэнне. У навуковым дыскурсе выданні беларускага першадрукара аналізуецца з пазіцый розных дысцыплін. Менавіта таму глосы могуць ацэньвацца даследчыкамі не аднолькава: як лексіграфічная праца, як правобраз лінгвістычных работ, як перакладчыцкая дзейнасць, як афармленне (дызайн) кнігі, як складнік навуковага апарату выдання (каментарый), як біблейскі кампанент, як уласна маргіналія (памета на палях), як элемент прадмоўна-пасляслоўнага комплексу, як рэдактарская работа, як экзегеза. Комплексны падыход да глосаў з розных пазіцый дапамагае больш глыбока разумець адапаведны элемент выданняў Францыска Скарыны, а таксама ўсю творчую спадчыну асветніка. Разглядаць глосы неабходна без адрыву ад біблейскага тэксту, да якога яны адносяцца. Сёння ўжо можна гаварыць пра пэўныя традыцыі, звязаныя з рэцэпцыяй глосаў першадрукара. Разам з тым могуць выяўляцца і новыя ключы да прачытання гэтай часткі спадчыны Францыска Скарыны.

Спіс літаратуры

1. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы: больш за 65 000 слоў / пад рэд. М. Р. Судніка, М. Н. Крыўко. Мінск: БелЭН, 2005. 784 с.
2. Жураўскі А. І. Глоса // Францыск Скарына і яго час: энцыкл. давед. Мінск: БелСЭ, 1988. С. 308.

3. Конан У. М. Францыск Скарына // Гісторыя беларускай літаратуры XI–XIX стагоддзяў. У 2 т. Т. 1. Даўняя літаратура: XI – першая палова XVIII стагоддзя. Мінск: Беларус. навука, 2006. С. 283–309.
4. Біблія: факсімільнае ўзнаўленне Бібліі, выдадзенай Ф. Скарынаю ў 1517–1519 гг.: у 3 т. / адк. рэд. С. В. Кузьмін. Т. 1. Мінск: БелСЭ, 1990. 830 с.
5. Біблія: факсімільнае ўзнаўленне Бібліі, выдадзенай Ф. Скарынаю ў 1517–1519 гг.: у 3 т. / адк. рэд. С. В. Кузьмін. Т. 2. Мінск: БелСЭ, 1991. 807 с.
6. Біблія: факсімільнае ўзнаўленне Бібліі, выдадзенай Ф. Скарынаю ў 1517–1519 гг.: у 3 т. / адк. рэд. С. В. Кузьмін. Т. 3. Мінск: БелСЭ, 1991. 782 с.
7. Скарына Ф. Творы: прадмовы, сказанні, пасляслоўі, акафісты, пасхалія / уступ. арт., падрыхт. тэкстаў, камент., слоўнік А. Ф. Коршунава, паказ. А. Ф. Коршунава, В. А. Чамярыцкага. Мінск: Навука і тэхніка, 1990. 207 с.
8. Немировский Е. Л. Франциск Скорина: жизнь и деятельность белорусского просветителя. Минск: Мастац. літ., 1990. 597 с.
9. Суднік М. Р. Гісторыя ўзнікнення і этапы развіцця беларускай лексікаграфіі старажытнай пары // Працы Інстытута мовазнаўства Акадэміі навук Беларускай ССР. 1957. Вып. 4. С. 62–122.
10. Дзятко Д. В. Перыядызацыя гісторыі беларускай лексікаграфіі: XIII – пачатак XX // Роднае слова. 2017. № 3. С. 29–31.
11. Анічэнка У. В. Лінгвістычныя традыцыі Скарыны ў Беларусі // Спадчына Скарыны: зб. матэрыялаў Першых Скарынаўскіх чытанняў (1986). Мінск, 1989. С. 248–255.
12. Жураўскі А. І. Гісторыя беларускай літаратурнай мовы: у 2 т. Т. 1. Мінск: Навука і тэхніка, 1967. 369 с.
13. Жаўняровіч П. П. Глосы ў выданнях Францыска Скарыны як прыклад рэдактарскай апрацоўкі тэксту // Выдавецкая справа ў Рэспубліцы Беларусь: гісторыя, сучасны стан, праблемы і перспектывы: зб. навук. арт. Мінск, 2019. С. 82–88.
14. Тэксталагія і яе дапаможныя навукі / В. П. Рагойша [і інш.]; пад рэд. В. П. Рагойшы. Мінск: БДУ, 2015. 231 с.
15. Введение в литературоведение: учебник / Л. М. Крупчанов [и др.]; под общ. ред. Л. М. Крупчанова. М.: Оникс, 2005. 416 с.
16. Кароткі, У. Г. Тыпалогія прадмоў і пасляслоўяў беларускіх паслядоўнікаў Скарыны // Спадчына Скарыны: зб. матэрыялаў Першых Скарынаўскіх чытанняў (1986). Мінск, 1989. С. 226–231.
17. Библия: Книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета: в синодальном переводе с комментариями и приложениями. М.: Рос. библейское о-во, 2006. 2048 с.
18. Біблія: Кнігі Святога Пісання Старога і Новага Заветаў / у пер. У. Чарняўскага. Мінск: МХРБ «Біблейскае т-ва ў Рэсп. Беларусь», 2012. 1120 с.
19. Экзегеза: учеб. пособие // Интернет-портал «Азбука веры». URL: https://azbyka.ru/ekzegeza#a_z4 (дата обращения: 02.01.2021).
20. Кніжная спадчына Францыска Скарыны. У 20 т. Т. 20: Апостал. Мінск: Нац. б-ка Беларусі, 2017. 727 с.
21. Новы Завет Госпада нашага Ісуса Хрыста. Мінск: Прыход Свята-Петра-Паўлаўскага сабора: Медыял, 2017. 544 с.
22. Десницкий А. Введение в библейскую экзегетику. М.: Изд-во ПСТГУ, 2011. 416 с.

References

1. *Plumachal'ny slounik belaruskay litaraturnay movy* [The explanatory dictionary of the Belarusian literary language]. Ed. by M. R. Sudnik, M. N. Kryuko. Minsk, BelEn Publ., 2005. 784 p.
2. Zhurauski A. I. *Glos. Frantsysk Skaryna i yago chas: entsyklapedychny davednik* [Francysk Skaryna and his time: an encyclopedic reference book]. Minsk, BelSE Publ., 1988, p. 308.
3. Konan U. M. *Frantsysk Skaryna. Gistoryya belaruskay litaratury XI–XIX stagoddzyau. T. 1. Daunyaya litaratura: XI – pershaya palova XVIII stagoddzya* [The history of the Belarusian literature of the XI–XIX centuries. Vol. 1]. Minsk, Belaruskaya navuka Publ., 2006, pp. 283–309.
4. *Bibliya: faksimil'naye uznaulenne Biblii, vydadzenay F. Skarynayu u 1517–1519 gg. T. 1* [The Bible: a facsimile reproduction of the Bible published by F. Skaryna in 1517–1519. Vol. 1]. Ed. by S. V. Kuz'min. Minsk, BelSE Publ., 1990. 830 p.
5. *Bibliya: faksimil'naye uznaulenne Biblii, vydadzenay F. Skarynayu u 1517–1519 gg. T. 2* [The Bible: a facsimile reproduction of the Bible published by F. Skaryna in 1517–1519. Vol. 2]. Ed. by S. V. Kuz'min. Minsk, BelSE Publ., 1991. 807 p.

6. *Bibliya: faksimil'naye uznaulenne Biblii, vydadzenay F. Skarynayu u 1517–1519 gg. T. 3* [The Bible: a facsimile reproduction of the Bible published by F. Skaryna in 1517–1519. Vol. 3]. Ed. by S. V. Kuz'min. Minsk, BelSE Publ., 1991. 782 p.
7. Skaryna F. *Tvory* [The works]. Minsk, Navuka i tekhnika Publ., 1990. 207 p.
8. Nemirovskiy E. L. *Frantsisk Skorina: zhizn' i deyatel'nost' belorusskogo prosvetitelya* [Francysk Skaryna: the life and the work of the Belarusian enlightener]. Minsk, Mastatskaya litaratura Publ., 1990. 597 p.
9. Sudnik M. R. The history of the origin and the stages of the development of the Belarusian lexicography of the ancient time. *Pratsy Instytutu movaznaustva Akademii navuk Belaruskay SSR* [Proceedings of the Institute of Linguistics of the Academy of Sciences of the Byelorussian SSR], 1957, issue 4, pp. 62–122 (In Belarusian).
10. Dzyatko D. V. The periodization of the history of Belarusian lexicography: XIII – the beginning of XX. *Rodnaye slova* [The native word], 2017, no. 3, pp. 29–31 (In Belarusian).
11. Anichenka U. V. Skaryna's linguistic traditions in Belarus. *Spadchyna Skaryny: zbornik materyyalau Pershykh Skarynauskikh chytannyau (1986)* [Skaryna's heritage: the collection of materials of the First Skaryna readings (1986)]. Minsk, 1989, pp. 248–255 (In Belarusian).
12. Zhurauski A. I. *Gistoryya belaruskay litaraturnay movy. T. 1* [The history of the Belarusian literary language. Vol. 1]. Minsk, Navuka i tekhnika Publ., 1967. 369 p.
13. Zhaunyarovich P. P. The glosses in Francysk Skaryna's editions as an example of the editorial work. *Vydavetskaya sprava u Respublitsy Belarus': gistoryya, suchasny stan, prablemy i perspektyvy: zbornik navukovykh artykulau* [The publishing in the Republic of Belarus: the history, the current state, the problems and the prospects: a collection of the scientific articles], Minsk, 2019, pp. 82–88 (In Belarusian).
14. Ragoyscha V. P., Ken'ka M. P., Kivel' I. U., Luk'yanava T. V., Shamyakina S. V. *Tekstalohiya i yae dapamozhnyya navuki* [Textology and its auxiliary sciences]. Ed. by V. P. Ragoyscha. Minsk, BDU Publ., 2015. 231 p.
15. Vershinina N. L., Volkova E. V., Il'yushin A. A., Krupchanov L. M., Murzak I. I., Yastrebov A. L., Ozerov Yu. A., Fedorov A. V., Tselkova L. N., Shcherbakova M. I. *Vvedeniye v literaturovedeniye: uchebnik* [The introduction to the literary studies: a textbook]. Ed. by L. M. Krupchanov. Moscow, Oniks Publ., 2005. 416 p.
16. Karotki U. G. The typology of the forewords and afterwords of the Skaryna Belarusian followers. *Spadchyna Skaryny: zbornik materyyalau Pershykh Skarynauskikh chytannyau (1986)* [Skaryna's heritage: a collection of materials of the First Skaryna readings (1986)]. Minsk, 1989, pp. 226–231 (In Belarusian).
17. *Bibliya: Knigi Svyashchennogo Pisaniya Vetkhogo i Novogo Zaveta: v sinodal'nom perevode s kommentariyami i prilozheniyami* [The Bible: The Books of the Scripture of the Old and New Testaments: in synodal translation with commentaries and appendices]. Moscow, Rossiyskoye bibleyskoye obshchestvo Publ., 2006. 2048 p.
18. *Bibliya: Knigi Svyatoga Pisannya Staroga i Novaga Zapavetau* [The Bible: The Books of the Scripture of the Old and New Testaments]. Translation by U. Charnyauski. Minsk, MKhRB «Bibleyskaye tavarystva u Respublitsy Belarus'» Publ., 2012. 1120 p.
19. *Ekzegeza: uchebnoye posobiye* [Exegesis: a textbook]. Available at: https://azbyka.ru/ekzegeza#a_z4 (accessed 02.01.2021) (In Russian).
20. *Knizhnaya spadchyna Frantsyska Skaryny. T. 20: Apostal* [Book heritage of Francysk Skaryna. Vol. 20: The Apostle]. Minsk, Natsyonal'naya bibliyateka Belarusi Publ., 2017. 727 p.
21. *Novy Zapavet Gospada nashaga Iisusa Khrysta* [The New Testament of our Lord Jesus Christ]. Minsk, Prykhod Svyata-Petra-Paulauskaga sabora Publ.: Medyyal Publ., 2017. 544 p.
22. Desnitskiy A. *Vvedeniye v bibleyskuyu ekzegetiku* [The introduction to Biblical exegesis]. Moscow, Izdatel'stvo PSTGU Publ., 2011. 416 p.

Інфармацыя пра аўтара

Акушэвіч Андрэй Аляксандравіч – кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры рэдакцыйна-выдавецкіх тэхналогій. Беларускі дзяржаўны тэхналагічны ўніверсітэт (220006, г. Мінск, вул. Свядлова, 13а, Рэспубліка Беларусь). E-mail: akushevich@belstu.by

Information about the authors

Akushevich Andrei Alyksandravich – PhD (Philology), Assistant Professor, the Department of Editing and Publishing Technology. Belarusian State Technological University (13a, Sviardlova str., 220006, Minsk, Republic of Belarus). E-mail: akushevich@belstu.by

Паступіў 04.01.2021